

ГЕНЕЗА ІНСТИТУТУ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ

GENESIS OF STATUTE OF LIMITATIONS

Бреус Б.В., студент IV курсу
юридичного факультету*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

У статті розглянуто погляди науковців із приводу історії розвитку інституту позовної давності. На думку істориків, позовна давність не була відома у стародавньому римському праві: «Скільки існувало саме право, стільки й існувало право на позов». У стародавньому римському праві не існувало позовної давності, всі позови вважалися вічними, тому могли бути заявлені й розглянуті незалежно від часу, що минув після порушення права [3, с. 72]. Класичне римське право не знало позовної давності в розумінні погашення процесуальних прав унаслідок господарської і правової бездіяльності уповноваженої особи протягом встановленого законом строку [1, с. 80].

В Україні інститут давності в цивільних правовідносинах бере свій початок із Віслицького статуту польського короля Казимира 1347 року, який діяв на західноукраїнських землях. Набагато більше уваги інституту позовної давності приділено в Соборному уложенні царя Олексія Михайловича 1649 року, де розширено зміст позовної давності та містяться конкретні правила її застосування. У цьому історичному правовому документі встановлювалося декілька строків позовної давності в залежності від вимог, на які вона поширювалася.

Але з часом усе змінилося. Нині інститут позовної давності є однією з основ, які часто відіграють основоположну роль у цивільно-правових відносинах, бо час має істотне значення для виникнення, зміни та припинення відносин, для належного виконання зобов'язань і для захисту прав та інтересів осіб. Тобто значення часу і строків важко переоцінити не тільки для соціального життя людини, а й для її перебування у правовідносинах. Одним із найважливіших видів строків є позовна давність, яка надає можливість ефективного захисту порушених прав у судовому порядку.

Можна зробити висновок, що в українському цивільному законодавстві генеза поняття «позовна давність» почалася з «Руської Правди», де були відсутні тлумачення цієї категорії. В інших законодавчих актах було розширено правове регулювання інституту позовної давності, а його доктринальне вчення здійснювалося досить інтенсивно і триває дотепер, залежно від характеру економічних та інших особливостей суспільного устрою та життя.

Ключові слова: інститут позовної давності, Римське право, позовна давність, строки позовної давності.

The article reviews the views of scientists about the history of the Institute of limitation. Taking into account history, the statute of limitations was not known in ancient Roman law: "As long as the right existed, so long as the right to sue existed". In ancient Roman law there was no statute of limitations, all claims were considered eternal, so they could be filed and considered regardless of the time elapsed after the violation of law. Classical Roman law of limitation in the sense of redemption of procedural rights due to the economic and legal inactivity of the authorized person during the period prescribed by law.

In Ukraine, the institute of limitation in civil legal relations originates from the Wyslyk statute of the Polish King Casimir 1347, which operated in Western Ukraine. Much more attention was paid to the institute of limitation in the Covenanted Code of Tsar Alexei Mikhailovich in 1649, which extended the content of the limitation period and contains specific rules for its application. This historic legal document set several statutes of limitation, depending on the requirements to which it extended.

But over time, things have changed. Nowadays, the institute of limitation is one of the foundations that often play a fundamental role in civil-law relations, while time has an essential meaning for the emergence, change and termination of relations, and for the proper fulfillment of obligations and for the protection of rights and interests, persons. That is, it is difficult to overestimate the value of time and pages not only for a person's social life, but also for being in a legal relationship. One of the most important types of time limits is the limitation period, which provides for the effective protection of the violated rights in court.

It can be concluded that in the Ukrainian civil law the genesis of the concept of "statute of limitations" began with the Pravda, where there were no interpretations of this category. In other legislative acts, the legal regulation of the statute of limitations was expanded, and its doctrinal teaching was carried out quite intensively, and continues to this day, depending on the nature of economic and other peculiarities of social order and life.

Key words: Institute of limitation, Roman law, limitation period, statute of limitations.

Постановка проблеми. Час відіграє важливу роль у сучасному житті кожної людини і в будь-якому соціумі. Проте ще більш важливим час є у правовому житті суспільства та його удосконаленні. Саме позовна давність впливає на виникнення або припинення суб'єктивних прав та обов'язків, що виникають у цивільних правовідносинах, тому доцільним буде дослідження питання розвитку інституту давності та його значення у цивільному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтям дослідження є праці таких фахівців у галузі цивільного права, як П.Д. Гуйван [1], Ю.В. Білоусов, І.Р. Калаур, С.Д. Гринько [2], В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко [3], З.О. Ромовська [4], В.І. Цікало [5].

Мета статті – аналіз історичного розвитку генези інституту позовної давності від Римського права до нашого часу.

Виклад основного матеріалу. Особливе значення інституту позовної давності полягає в тому, що він становить одну з гарантій захисту прав і обов'язків особи відповідно до законодавства України та забезпечує зміцнення дисципліни в учасників цивільно-правових та інших відносин. Право особи на судовий захист гарантується Кон-

ституцією України та найважливішими міжнародними правовими актами. Нормативно зазначено, що кожна особа, яка вважає, що її права та свободи порушено, має право звернутися за захистом своїх прав до суду, тобто має право на судовий захист. Проте право на такий захист законодавчо обмежено, оскільки держава не може залишити вирішення питання про строки захисту того чи іншого порушеного права на особу, тому що це призведе до затягнення процесу та інших негативних наслідків. З огляду на те, що окремі аспекти позовної давності в цивільному праві отримали широке наукове вивчення, питання природи та розвитку позовної давності має велике значення та сьогодні є актуальним, оскільки, дослідивши генезу інституту позовної давності, можливо вдосконалити існуючу систему захисту прав та порушених інтересів осіб, а також розвивати її в прогресивному напрямку.

Історичні аспекти розвитку інституту позовної давності в цивільних правовідносинах розглядали такі провідні вчені та юристи, як І.Є. Енгельман, М.Я. Кириллова, І.А. Фаршатов, А.М. Гужва, В.І. Цікало, О.В. Шовкова, П.Д. Гуйван та ін. Проте, зважаючи на необхідність

подальшого вивчення та дослідження теми виникнення та розвитку позовної давності, вбачається необхідність розгляду зазначеної тематики.

Позовна давність як правовий інститут походить із римського права. У стародавньому римському праві не існувало позовної давності, всі позови вважалися вічними, тому могли бути заявлені й розглянуті незалежно від часу, що минув після порушення права [3, с. 72]. Класичне римське право позовної давності в розумінні погашення процесуальних прав унаслідок господарської і правової бездіяльності уповноваженої особи протягом встановленого законом строку не знало [1, с. 80]. Тобто за тих часів було правило: поки існувало саме право, то існувало й право на позов для захисту існуючого порушеного права.

У римському праві розрізнялися три види строків позовної давності: звичайний (загальний), який охоплював безперервний проміжок часу, *tempus continuum* – 30 років; підвищений – 40 років (було встановлено для акцій *hurothecaria*) і скорочений (для позовів щодо правоздатності померлих) – 5 років, для низки преторських позовів – *annus utilis* та інші (спеціальні) [5, с. 6]. Проте, зважаючи на той факт, що розглядаються історичні аспекти виникнення та розвитку позовної давності саме на території Української держави, необхідно звернути увагу на такі аспекти.

В Україні інститут давності в цивільних правовідносинах бере свій початок із Віслицького статуту польського короля Казимира 1347 року, який діяв на західноукраїнських землях. У статуті виявлено 8 статей, присвячених праву давності. Ці статті розміщені непослідовно і мають казуальний стиль викладу. Якщо наступні правові документи, в яких давалася регламентація давності, мали загальний стиль викладу і містили перелік вимог, що їх давність не стосувалася, то статут короля Казимира, навпаки, згадував лише про ті вимоги, на які давність поширювалася. Зокрема, Віслицьким статутом установлювалася 30-річна давність для викупу маєтків, що перебували в заставі; 6-річна давність – для витребування майна вдови; 2-річна давність – для звернення зі скаргою на самовільне зведення плотів у чужому маєтку; давність тривалістю в 3 роки і 3 місяці – для витребування у колишніх опікунів дітьми, що вийшли з-під опіки; 4-річна давність – для витребування позикодавцем своїх грошей у боржника [5, с. 10].

Набагато більше уваги інституту позовної давності приділено в Соборному уложенні царя Олексія Михайловича 1649 року, де розширено зміст позовної давності та містяться конкретні правила її застосування. У цьому історичному правовому документі встановлювалося декілька строків позовної давності, в залежності від вимог, на які вона поширювалася. Позовна давність тривалістю в 40 років установлювалася для молодших братів, починалася з настанням їхнього повноліття, протягом неї вони мали право вимагати повернення незаконно проданої чи закладеної старшим братом вотчини, яка знаходилася в спільному володінні братів (ст. 13 гл. XVII) [2]. Таким чином, ми спостерігаємо прагнення законодавця захистити право власності неповнолітніх дітей. У період перебування українських земель під владою Російської імперії Ф.І. Давидович зібрав правові норми, що були чинними на той час на Лівобережній та Правобережній Україні, у Зібранні малоросійських прав 1807 року (далі – ЗМП) [4, с. 23]. Слід зазначити, що ЗМП оперувало термінами «давність» та «давність земська», однак не надавало їм нормативного визначення та використовувало їх для позначення давності як надувальної, так і позовної. Земська давність була найпоширенішою серед цивільно-правових відносин і тривала 10 років.

Дві найбільші кодифікації, що мали застосування на території України, – Загальне австрійське цивільне уложення 1811 року та Звід законів Російської імпе-

рії 1832 року – забезпечували детальну регламентацію інституту давності в цивільно-правових відносинах. Вони передбачали всі види давності й містили вичерпний перелік підстав зупинення і перерви давності, а також правовідносин, які не піддавалися дії давності. Як Звід законів, так і Загальне уложення окремо встановили правові наслідки настання давності та умови її застосування судом. Одночасне вирішення у вказаних кодифікаціях такого широкого кола питань, що стосуються давності, не дає, однак, підстав робити висновок про їх подібність, навпаки, – вони суттєво відрізнялися за змістом.

Радянський період в історії позовної давності в цивільних правовідносинах представлений двома Цивільними кодексами Української Радянської Соціалістичної Республіки 1922 і 1963 років [6, с. 293]. Слід зазначити, що за ЦК УРСР 1963 року пред'явлення позову як факту для переривання строку позовної давності було недостатньо, обов'язковою умовою передбачався розгляд позову судом, тому що залишення позову без розгляду не переривало строку позовної давності. Крім того, у ЦК УРСР 1963 року містилися норми, які були новими для цивільного законодавства, наприклад: не допускалося зарахування вимог, щодо яких минув строк позовної давності (ст. 218); початок перебігу строку позовної давності за загальним правилом починався з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення свого права (ст. 76).

Після проголошення Україною незалежності почалося розроблення концепції розвитку цивільного законодавства України, в основу якої було покладено нові уявлення про право [1, с. 313–323]. Незабаром, у грудні 1996 року, на розгляд Верховної Ради України було внесено проект нового Цивільного кодексу (проект ЦК України 1996 року) [4, с. 41]. Так, у проекті ЦК України 1996 року визначалося поняття позовної давності як строк, що встановлювався для порушеного права (ст. 246) [1, с. 256]. На момент прийняття ЦК України було два види строків позовної давності: загальний (трирічний) та спеціальний строки. Спеціальні строки охоплювали різні часові межі: 1 рік – скорочений строк для низки вимог, передбачених ЦК України; 5 років – тривалий строк, який застосовувався до вимог про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства або обману; 10 років – тривалий строк, який застосовувався до вимог про застосування наслідків нікчемного правочину (ст. ст. 257–258 ЦК України) [4, с. 132]. У подальшому Верховна Рада України внесла зміни до ЦК України (від 20 грудня 2011 р.), якими скасувала один із спеціальних строків позовної давності – більш тривалий строк у 5 і 10 років (ст. 258) [4, с. 145]. Також було доповнено успадковані з радянського законодавства підстави зупинення строку позовної давності вказівкою на зупинення дії закону або іншого нормативно-правового акта, який регулює відповідні відносини (п. 3 ч. 1 ст. 263 ЦК України).

Хотілося б звернути увагу на те, що у ЦК України законодавець розмежовує дві категорії, такі як «строк» і «термін», та надає їм законодавче визначення. Під строком розуміють певний період у часі, а терміном – певний момент у часі, зі впливом чи з настанням якого, відповідно, пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Строк визначається роками, місяцями, тижнями, днями або годинами, а термін визначається календарною датою або вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати. Законодавець відносить позовну давність до категорії цивільно-правового строку, в межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу, тим самим поширюючи на позовну давність загальні правила обчислення та визначення строків.

Позовна давність слугує правовою гарантією стабільності цивільних правовідносин і встановлення меж охорони суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтере-

сів їх учасників. Це уточняє момент появи права на дії щодо захисту цих прав. Якщо невиконанням порушуються права учасника цивільних правовідносин, той має право задіяти всі засоби, способи та форми їх захисту: самостійні дії потерпілого, звернення з вимогою до порушника чи до суду за застосуванням примусу до порушника в тому разі, коли вони не відновлені в претензійному чи оперативному порядку. Це повинне бути зроблено в розумний, виправданий строк. Інститут позовної давності має цивільно-правову природу, оскільки як юридичний факт установлює правові наслідки, визначає строки для захисту порушеного цивільного матеріального права або інтересу за допомогою примусових заходів.

Отже, формування інституту позовної давності відбувалося поступово і бере свій початок із права Стародавнього Риму. Можна зробити висновок, що в українському цивільному законодавстві генеза поняття «позовна давність» почалася з Руської Правди, де були відсутні тлумачення цієї правової категорії. Було запроваджено десятирічну позовну давність у Литовських статутах, при цьому було встановлено правові наслідки спливу строку позовної давності та умови їх застосування судом. В інших законодавчих актах було розширено правове регулювання інституту позовної давності, а його доктринальне вчення здійснювалося досить інтенсивно та триває дотепер, залежно від характеру економічних та інших особливостей суспільного устрою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуйван П.Д. Позовна давність : монограф. 2012. 446 с.
2. Білоусов Ю.В., Калаур І.Р., Гринько С.Д. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях : у 2 т. 2009. Т. 1. 1168 с.
3. Цікало В.І. Розвиток інституту давності у цивільних правовідносинах. 2014. С. 5–16.
4. Ромовська З.К. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс : підруч. 2005. 560 с.
5. Борисова В.І., Баранова Л.М., Домашенко М.В. Основи римського приватного права : підруч. 2008. 224 с.
6. Цікало В.І. Розвиток інституту давності у цивільних правовідносинах. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Львів, 2010. Вип. 35. С. 281–286.